

***Vierweegscheede:* een prestedelijk toponiem in het centrum van Gent?**

Deze bijdrage handelt over het kruispunt in het centrum van Gent waar thans de Koestraat, de Gouvernementstraat, de Brabantdam, de Korte Dagsteeg en de Vogelmarkt samenkomen⁽¹⁾. Toen ik jaren geleden assistent was van Adriaan Verhulst heeft hij mij meermaals attent gemaakt op het belang van dit in de middeleeuwen als Vierweegscheede aangeduide kruispunt voor de ontwikkeling van de stad Gent. In zijn publicaties duikt het voor het eerst op in een Duitstalig artikel uit 1983: op het bij dit artikel gevoegde kaartje van het laat-Karolingische Gent staat Vierweegscheede expliciet, doch schematisch aangegeven als een kruispunt van vier wegen (Verhulst 1983, 17). Niet toevallig is dit ook de eerste bijdrage waarin Verhulst gewag maakt van een dan nog hypothetische halfcirkelvormige gracht rond de handelsnederzetting of ‘portus’ aan de Schelde, want het bewuste kruispunt is net ten Z. gelegen van deze gracht, die in 1987-1988 effectief archeologisch zal vastgesteld worden⁽²⁾. In

⁽¹⁾ Buiten het Gentse stadscentrum, ten N. van Leie, was er nog een Vierweegscheede, in de buurt van het klooster van de Augustijnen, nl. het kruispunt van Geldmunt, Lievestraat, Sint-Margrietstraat en Lange Steenstraat; zie Fris 1925, 210.

⁽²⁾ Eigenlijk had Anton Koch al in 1960 deze halfcirkelvormige gracht verondersteld op basis van 19de-eeuwse kadasterkaarten. Zie Koch 1990, 5 en 35, waar hij in noot 8 meedeelt: ‘mijn bevindingen zijn destijds niet gepubliceerd, wel in kleine kring bekend geworden’. Wat hij er niet bij zegt is dat hij hierover wel een artikel naar een tijdschrift had gestuurd (*Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden*), maar dat het geweigerd werd precies omwille van deze hypothese die toen zeer onwaarschijnlijk leek omdat ze botste met de gangbare opvattingen over het ontstaan van Gent, dat nog volledig in de lijn van Henri Pirenne aan de Leie geplaatst werd, aan de voet van de grafelijke versterking. Dit werd mij megedeeld door Adriaan Verhulst die toen van Hans Van Werveke, redactielid van het bewuste tijdschrift, het artikel van Koch te lezen had gekregen.

latere publicaties van Verhulst komt het kruispunt steevast voor op de kaartjes van Gent, ditmaal correct getekend, maar zonder de naam (Verhulst 1986, 201; 1987, 282; 1989, 25; 1999, 76). Vreemd genoeg wordt het ook nooit in de tekst van zijn publicaties vermeld, ofschoon hij in de reeds aangehaalde gesprekken liet blijken dat hij dit gezien de naam als een zeer oud kruispunt beschouwde. Deze bijdrage wil nagaan of deze veronderstelling correct is, en zo ja, welke betekenis hieraan kan worden gegeven.

Literatuur over dit kruispunt is er nauwelijks, behalve dan in verband met het Lam Gods. In 1824 betoogde Lieven De Bast immers dat de gebroeders Van Eyck hun beroemde schilderij hadden gemaakt in het huis op de hoek van de Vogelmarkt en de Koestraat. Hij kwam tot deze conclusie op basis van het stadsgezicht dat op het Annunciatiepaneel te zien is door het venster dat zich tussen de engel en Maria bevindt. De straat die vanuit dit venster zichtbaar is zou volgens deze zienswijze de huidige Korte Dagsteeg zijn en de stadspoort die op het einde van deze straat afgebeeld is, zou bijgevolg de Walpoort aan de Ketelvest zijn. Helemaal op de voorgrond is ook te zien dat er een kruispunt is waarbij van rechts een zijstraat komt die te vereenzelvigen zou zijn met de Vogelmarkt (De Bast 1825, 26-27). Het bewuste middeleeuwse huis werd in 1828 afgebroken en vervangen door een nieuwbouw waarin architect Minard de interpretatie van De Bast vereeuwigde door in de gevel de portretkoppen van Jan en Hubert van Eyck aan te brengen. Over dit stadsgezicht op het Lam Gods publiceerde Armand Heins in 1907 een boek dat vooral belangrijk is omdat het een gedetailleerd uitvouwbaar plan bevat met een reconstructie van het volledige gebied tussen de Sint-Janskerk (de huidige Sint-Baafskathedraal) en de Walpoort (aan de Ketelvest) op basis van de gegevens verzameld door Ferdinand vanden Bemden. Het betoog van Heins, dat ook een beschrijving van dit 'Quartier de l'église Saint-Jean' bevat, is bij wijlen nogal verward, maar hij komt uiteindelijk tot de conclusie dat De Bast gelijk had toen hij het kruispunt op het schilderij met de

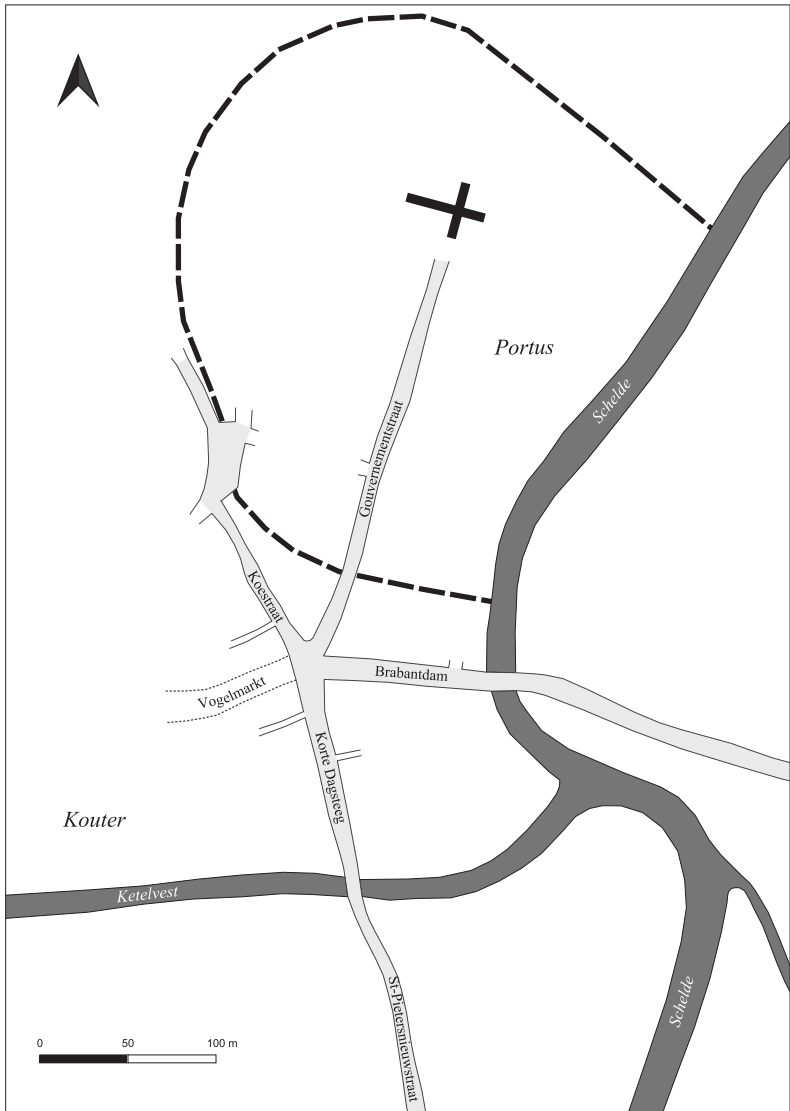
Vierweegscheede identificeerde, zij het dat het stadsgezicht z.i. onmogelijk vanuit het door De Bast aangeduide huis kan geschilderd zijn (Heins 1907, 21-41). Het is zinloos op de eigen nogal onwaarschijnlijke hypothese van Heins in te gaan (het stadsgezicht zou geschilderd zijn vanuit een in 1904 afgebroken steen in de Gouvernementstraat), maar in zijn uiteenzetting heeft Heins, zoals we zo dadelijk zullen zien, wel een vaststelling gedaan die van belang is voor de interpretatie van het kruispunt.

De plaatsnaam Vier(e)we(e)gsche(e)de, die op verschillende manieren kan worden gespeld (ook met ch in weg), is eigenlijk gewoon een Middelnederlands woord om een plaats aan te duiden waar vier wegen samenkomen (Verdam, Ebbinge Wubben 1932, 713), in modern Nederlands een vierweg of viersprong. Als toponiem is het bekend in een plattelandscontext in dorpen als Zomergem, Wondelgem, Oosterzele en Adegem⁽³⁾. In een stad waar enorm veel kruispunten zijn is dit echter een eerder ongewone plaatsnaam. Ofschoon het toponiem pas in 1311 voor het eerst opduikt (Gysseling 1954, 82), moet het volgens mij dan ook stammen uit een periode dat er in Gent nog niet veel kruispunten waren en derhalve zoals Verhulst ook al vermoedde zeer oud zijn. Mijn uitgangspunt is dat ook in Gent dit toponiem in een plattelandscontext is ontstaan en dus een indicatie is voor de prestedelijke, rurale oorsprong van het huidige stadscentrum⁽⁴⁾.

De naam van het kruispunt verwijst naar vier wegen, terwijl er thans vijf samenkomen. Er is dus één straat die zeker later aangelegd is. Het is niet moeilijk om te bepalen dat dit de Vogelmarkt is, die het kruispunt verbindt met het stadsplein de Kouter. Doorgaans wordt aangenomen dat de Vogelmarkt oorspronkelijk een middeleeuwse koutersteeg zou zijn geweest, die bij het optrekken van het Klein Vleeshuis in de late 16de eeuw

(3) Op basis van een zoekopdracht op internet. Een meer systematische aanpak zal ongetwijfeld nog andere voorbeelden aan het licht brengen.

(4) Voor algemene informatie over het vroegmiddeleeuwse Gent, waarvoor hierna geen afzonderlijke referentie werd geplaatst, zie Declercq, Laleman 2010.

De omgeving van het kruispunt (naar een 19de-eeuws plan)
 De onderbroken lijn geeft de veronderstelde halfcirkelvormige
 gracht weer. (tekening kaart: Ward Leloup).

verbreed werd om tenslotte in 1822 bij de afbraak van dit Klein Vleeshuis haar huidige breedte te verkrijgen. Diverse auteurs identificeren meer bepaald de Kouterstraat die in 1311 in de eerste attestatie van de naam Vierweegscheede wordt vermeld (1311: 'up de Couterstrate te Vierweghesceden') met de Vogelmarkt (De Potter 1888, 419 en 426; Gysseling 1954, 55; Levis 1988). Armand Heins heeft er evenwel terecht op gewezen dat deze doorsteek naar de Kouter nog niet bestond in de 15de eeuw en dus niet kan afgebeeld zijn op het Lam Gods (Heins 1907, 41). Hij verwijst daarbij naar het Panoramisch gezicht op Gent uit 1534, maar hij had even goed het plan van Jacob van Deventer van omstreeks 1560 kunnen aanhalen. Op beide is immers zeer duidelijk te zien dat Vierweegscheede wel degelijk een kruispunt van vier wegen is. Net ten N. en ten Z. is er wel een verbinding met de Kouter: dit zijn de huidige Kleine Vleeshuissteeg (die in de Korte Dagsteeg uitkomt) en de huidige Koutersteeg (in de Koestraat), die alletwee in de late middeleeuwen als koutersteeg bekend stonden⁽⁵⁾. Bij de recente heraanleg van de Vogelmarkt heeft archeologisch onderzoek bevestigd dat er op die plaats tot de 16de eeuw een ononderbroken rij huizen was⁽⁶⁾. De doorsteek naar de Kouter, die nu als de Vogelmarkt bekend staat, is er derhalve pas gekomen toen het Klein Vleeshuis hier omstreeks 1593 werd gebouwd. De vroegste vermelding van de Vogelmarkt, onder de naam 'Duvemaerct', dateert overigens uit dezelfde periode, nl. van 1597-1598 (Levis 1988, 44).

Vierweegscheede bevindt zich net ten Z. van een kleine gebogen zandrug (vandaar het plein met de naam Zandberg dat in de buurt van de top ligt) die zich in noordwestelijke richting uitstrekt en waarvan het hoogste punt (14 m) gelegen is vlakbij het stadhuis. Het kruispunt is gelegen op de linkeroever van de Schelde en er komen wegen uit drie richtingen samen (O., N.

(5) De Kleine Vleeshuissteeg (van Kouter naar Korte Dagsteeg) werd aangeduid als de Nieuwe Koutersteeg (eerste vermelding 1359), de Koutersteeg (van Kouter naar Koestraat) als de Kleine Koutersteeg (eerste vermelding: 1362); zie Gysseling 1954, 54 en 64; Levis 1988, 40.

(6) Mondelinge mededeling van Geert Vermeiren, stadsarcheoloog.

en Z.). Vanuit het O. komt van over de Schelde de huidige Brabantdam, die in de middeleeuwen ten W. van de Schelde Brabantstraat (eerste vermelding: 1313) werd genoemd en pas ten O. ervan Brabantdam (eerste vermelding: 1334; Gysseling 1954, 41). De naam is echter veel ouder dan deze eerste attestaties. Al in 1199 is sprake van de Brabantbrug die de overgang van de Schelde vormt en daar bevond zich toen één van de vier toenmalige stadspoorten, de Brabantpoort (Blockmans 1938, 482 en 484; Gysseling 1954, 40). Het Brabant in al deze benamingen is niet het hertogdom Brabant dat pas in de vroege 12de eeuw ontstaat, maar de oude Frankische Brabantgouw die zich van de Schelde tot de Dijle uitstrekte. Het gebruik van de naam Brabant voor de regio net ten O. van de Schelde was courant tot en met de eerste helft van de 11de eeuw, maar raakte daarna snel in onbruik, enerzijds door de inlijving van het gebied tussen Schelde en Dender bij het graafschap Vlaanderen in het midden van de 11de eeuw, anderzijds door de opkomst van het hertogdom Brabant dat ten O. van de Dender gelegen was (Bonenfant 1935). De namen Brabantstraat en Brabantdam dateren bijgevolg ten laatste uit de 11de eeuw. Bij de heraanleg van de Brabantdam in 2015 konden archeologen net buiten de vroegere stadspoort een dwarsdoorsnede van de weg maken. Daarbij werd vastgesteld dat het oorspronkelijke wegdek zich meer dan 2 m lager bevond dan het huidige en dat er onder het huidige wegdek vier oudere zittingen waren. Het tweede wegdek kon op basis van het vondstenmateriaal ruwweg rond het einde van de 12de of het begin van de 13de eeuw gesitueerd worden. Dit betekent dat het oorspronkelijke wegdek nog een stuk ouder moet zijn⁽⁷⁾.

Naar het N. zijn er twee straten die sprietvormig van het kruispunt vertrekken, de Koestraat (eerste vermelding: 1326; Gysseling 1954, 54) en de Gouvernementstraat, die in de 13de-14de eeuw als de Scheldestraat werd aangeduid (eerste

(7) <https://stad.gent/cultuur-sport-vrije-tijd/cultuur/erfgoed/stadsarcheologie/recent-archeologisch-onderzoek-gent/wegen-op-de-dam> (geraadpleegd op 30 juli 2018).

vermelding: 1271; Gysseling 1954, 73) en later, na de aanleg van de Nederscheldestraat op de Scheldeoever, als de Opperscheldestraat of Hoogscheldestraat. Naar het Z. strekt zich thans de Korte Dagsteeg uit, maar dit is niet alleen een verbasterde naam, maar ook een verkeerde naam. De benaming Korte Dagsteeg is afkomstig van 'Ondadige Stege' (eerste vermelding: 1326; Gysseling 1954, 65), maar met deze naam die naar ontucht lijkt te verwijzen, wordt in de middeleeuwen en de nieuwe tijd de huidige Saghermansstraat bedoeld, een zijstraatje – een steegje – van de Korte Dagsteeg (De Potter 1888, 422-424; Fris 1925, 227). De huidige Korte Dagsteeg had in de middeleeuwen blijkbaar geen eigen naam (Fris 1925, 109) maar werd steeds als Vierweegscheede aangeduid (De Potter 1888, 424-426; Gysseling 1954, 82). Ook de eerste, reeds geciteerde attestatie van het toponiem – 1311: 'up de Couterstrate te Viereweghesceden' – heeft eigenlijk geen betrekking op het kruispunt zelf, maar op de Korte Dagsteeg. De Kouterstraat waarnaar verwezen wordt, kan immers enkel de huidige Kleine Vleeshuissteeg tussen de Kouter en de Korte Dagsteeg zijn.

Dat er in westelijke richting oorspronkelijk geen weg was heeft te maken met de aanwezigheid van een groot stuk akkerland, de kouter van de Sint-Pietersabdij, waarvan het huidige stadsplein genaamd de Kouter ooit de noordelijke rand moet hebben gevormd. Dit aaneengesloten blok akkerland van zowat 25 ha, dat zich tussen Leie en Schelde uitstrekt, wordt al vermeld in de 9de eeuw als het vronland ('terra dominicata') van het centrale abdijsdomein (Gysseling, Koch 1950, 128; Ganshof 1948, 1026-1028). Toen de Gentse burgers in de vroege 12de eeuw de grondcijs op de stadspercelen van de Sint-Pietersabdij hebben afgekocht, hebben ze tevens het noordelijke deel van deze kouter verworven als gemeenschappelijk bezit van de stadsgemeenschap, de zgn. gemene gronden van de stad. De grens tussen de stad en het abdijsbezit werd kort daarna ook ruimtelijk zichtbaar gemaakt toen in het kader van de aanleg van de eerste echte stadsomwalling tussen Leie en Schelde de Ketelvest werd gegraven. De daaraan palende gemene gronden werden tussen de 13de en de 16de eeuw geleidelijk verkaveld tot

enkel het huidige stadspan overbleef (Des Marez 1898, 125-130). De rurale omgeving heeft dus overduidelijk de vorm van het kruispunt bepaald. De Kouter is overigens niet het enige toponiem in de buurt dat verwijst naar wat Eddy Levis mooi omschreven heeft als ‘het prille landelijke Gent’ (Levis 1988, 40). Er is de Koestraat, die oorspronkelijk een weg zou zijn geweest langs waar de koeien naar de weiden geleid werden (Fris 1925, 107; Gysseling 1954, 23; Van Aerschot 1976, 209; Van Ryssel 2010, 469). Ook de naam Vierweegscheede zelf past, zoals reeds aangestipt, in een plattelandscontext⁽⁸⁾. Bovendien zijn er in dit gebied verschillende gebouwen die de naam Ameede droegen. Dit woord betekent in het Middelnederlands afgeperkte (dus omheinde) ruimte of slagboom (Verdam, Ebbinge Wubben 1932, 236). In de Koestraat stond tot de late 19de eeuw een imposant middeleeuws steen uit de 13de eeuw dat als de Groote Ameede bekend stond (Blockmans 1938, 479-480). Vaak wordt aangenomen dat deze naam afkomstig zou zijn van de 13de eeuwse familie Van der Hameede die dit pand in bezit had (Van Ryssel 2010, 469). Het is natuurlijk even goed mogelijk (en misschien zelfs waarschijnlijker) dat de familie haar naam ontleend heeft aan dit pand of aan het gebied waar het zich bevond. Er zijn immers nog twee andere huizen in de buurt die beide de naam Cleene Ameede droegen. Het eerste bevond zich eveneens in de Koestraat, hetzij naast de Groote Ameede (Des Marez 1898, 388; Van Ryssel 2010, 471), hetzij op de plaats waar zich later de hoek van de Koestraat en de Vogelmarkt zou bevinden (dit zou dus hetzelfde huis zijn waarvan De Bast meende dat het gebruikt was door de broeders Van Eyck) (Van Aerschot 1976, 212). Het tweede was gelegen op de hoek van de Korte Dagsteeg en de Saghernmansstraat. Armand Heins vraagt zich af of dit steen misschien de naam Cleene Ameede zou hebben gekregen omdat het in de 15de eeuw in het bezit was van de familie Bette, die sinds de 14de eeuw ook eigenaar was van de Groote Ameede (Heins 1907, 38). Dit is eerder

(8) Aan de kant van de Leie liggen ook een paar straatnamen die nog aan het prestedelijke Gent herinneren: Veldstraat en Nederkouter.

onwaarschijnlijk omdat ook de vlakbij gelegen stadspoort oorspronkelijk als de Ameede bekend stond. De aan de Ketelvest, op het einde van de huidige Korte Dagsteeg, gelegen Walpoort (eerste vermelding onder deze naam: 1322; Gysseling 1954, 85), blijkt in de tweede helft van de 13de eeuw aangeduid te worden als ‘de poort van Gent die Ameede genoemd wordt’ (‘porta Gandensis que dicitur Ameda’: Blockmans 1938, 527 en 564). Al deze Ameede-vermeldingen van de Koestraat tot aan de Ketelvest lijken erop te wijzen dat hiermee de afsluiting van de kouter wordt bedoeld. Deze benaming kan dateren uit de periode dat het noordelijke deel van de kouter al stadsbezit was (dus na 1100), maar ze kan ook ouder zijn. Het zuidelijke deel van de kouter van Sint-Pieters werd immers gedwarst door de Bagattenstraat, waarvan de oorspronkelijke naam ‘Pargatenstrate’ luidt (eerste vermelding: 1268). Deze naam, die zoveel betekent als ‘hekgatenstraat’, verwijst naar een hek dat toegang verleende tot de kouter (Gysseling 1954, 24 en 38; ‘parre’ is een omheind of afgesloten terrein: Verdam, Ebbinge Wubben 1932, 459). Ook het zuidelijke deel van de kouter was dus afgesloten door een omheining, en dit kan reeds zo geweest zijn voor 1100 toen de kouter nog één groot en aaneengesloten blok akkerland vormde.

De namen Kouter, Koestraat en Ameede wijzen er dus op dat het kruispunt met de naam Vierweegscheede wel degelijk in een rurale, agrarische context is ontstaan. Bovendien moet dit gebeurd zijn op een ogenblik dat dit nog het enige kruispunt van betekenis in dit gebied was en het bijgevolg probleemloos de zeer algemene naam ‘kruispunt van vier wegen’ kon krijgen. Dit impliceert ook dat de oorsprong ervan moet opklimmen tot de periode voor de stadsontwikkeling in het huidige stadscentrum goed op gang kwam. Deze begint ten vroegste in de late 9de eeuw, wanneer net ten N. van het kruispunt een halfcirkelvormige gracht wordt aangelegd die een langs de Schelde gelegen handelsnederzetting (‘portus’) omsluit. De vanuit het kruispunt vertrekkende Scheldestraat (de huidige Gouvernmentstraat), die een oeverweg parallel met de Schelde vormt, is

de centrale as waarrond deze nederzetting gegroeid is. Blijkens drie originele oorkonden (941, 964, 966) strekt dit 'portus' zich in het midden van de 10de eeuw al uit van de Schelde tot de Leie en zelfs erover (Gysseling, Koch 1950, 145, 156 en 229), wat duidt op een snelle groei die zich blijkbaar op de sikkelvormige zandrug in de richting van de Leie heeft voltrokken⁽⁹⁾. Op grond hiervan mogen we aannemen dat het kruispunt en de vier wegen die er samenkwamen al bestonden in de 10de eeuw en wellicht al in de eeuw daarvoor.

Het bestaan van een agrarische nederzetting op de top van deze zandrug, rond het huidige plein met de naam Zandberg, werd door de naamkundige Maurits Gysseling meer dan een halve eeuw geleden verondersteld op basis van toponymische en topografische argumenten. Deze nederzetting, waarvan hij de oorsprong al in de prehistorie plaatste, zou z.i. de bewoningskern zijn waaruit veel later de stad Gent zou ontstaan (Gysseling 1954, 19). Sinds deze publicatie zijn er regelmatig bodemvondsten uit de Merovingische tijd op deze zandrug aan het licht gekomen, zodat archeologen thans vermoeden dat er zich ergens in het gebied van de Gouvernmentstraat tot de Zandberg inderdaad een eenvoudige agrarische nederzetting heeft bevonden in de 6de en de 7de eeuw, met antecedenten die opklimmen tot de prehistorie en de Romeinse tijd (De Groote, Berkers 2017, 32-33; Vermeiren, Bru, Steurbaut 2017, 9-10 en 12;). Bewoningssporen zijn echter nog niet gevonden, wel verspreide sporen van akkerbouw, o.m. op de hoek van de Zandberg en de Nederpolder en op het Sint-Baafsplein (De Groote, Berkers 2017, 26-32). Opvallend is dat er evenwel nauwelijks duidelijke Karolingische vondsten uit de 9de eeuw zijn in dit gebied, op een paar geïsoleerde Badorfscherven na. Van een continuïteit tussen de Merovingische agrarische nederzetting en de laat-Karolingische handelsnederzetting aan de Schelde is

⁽⁹⁾ Dit betekent vanzelfsprekend niet dat reeds het volledige gebied tussen Schelde en Leie bewoond was. Het wijst er alleen op dat er niet enkel aan de Schelde, maar ook elders binnen de Leiebocht bewoning was en dat minstens een klein deel van het 'portus' zich toen reeds aan de Leie bevond. Cf. Koch 1990, 15-16.

bijgevolg zo te zien geen sprake (De Grootte, Berkens 2017, 24 en 32-33; Laleman, Vermeiren 2010, 12). Of er in de 9de eeuw nog een bewoningskern was op de zandrug is dus vooralsnog erg onzeker⁽¹⁰⁾. Misschien wordt de halfcirkelvormige gracht en de ontwikkeling van het ‘portus’ langs de Schelde doorgaans iets te vroeg (late 9de eeuw) gedateerd en dienen beide iets later (vroeg 10de eeuw) gesitueerd te worden (in die zin ook Koch 1990, 30). De afwezigheid van duidelijke 9de-eeuwse scherven en van aardewerk uit de overgang van 9de naar 10de eeuw kan een aanwijzing in die richting zijn. De vaststelling dat er her en der op de zandrug wel laat-Karolingische sporen (fragmenten van zgn. reliëfbandamforen, die nog voorkomen tot het midden van de 10de eeuw) zijn aangetroffen (De Grootte, Berkens 2017, 24 en 33), is hiermee in elk geval niet in tegenspraak. Een dergelijke, latere datering zou ook beter stroken met de oprichting van de oudste stadskerk, Sint-Jans (de huidige kathedraal), iets voor het midden van de 10de eeuw; ze werd ingewijd door bisschop Transmar van Noyon-Doornik (937-949) en wordt in een originele oorkonde uit 964 vermeld als de kerk in het ‘portus’ (Fayen 1906, 56; Gysseling, Koch 1950, 156; Koch 1990, 24-27). Er dient bij de interpretatie van het ontbreken van continuïteit tussen de 6de/7de en de 10de eeuw ook rekening gehouden te worden met de mogelijke impact van de oprichting van de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs in de 7de eeuw op de

⁽¹⁰⁾ Dit opent natuurlijk de deur voor speculaties allerhande. Zie bijv. Vermeiren, Bru, Steurbaut 2017, 10 waar verondersteld wordt dat er al in de 9de eeuw ‘een aanzienlijke nederzetting’ in de Gouvernemenstraat zou zijn geweest, want dit zou verklaren waarom het gebied vervolgens door een halfcirkelvormige gracht omgeven werd. Zoals de auteurs zelf toegeven is er momenteel geen historische of archeologische informatie voorhanden om een dergelijke hypothese te ondersteunen. In dit verband is het belangrijk erop te wijzen dat er goede gronden zijn om aan te nemen dat het ‘portus Ganda’ dat in 858/59 in een Parijse bron wordt vermeld, zich in de buurt van de Sint-Baafsabdij bevond. Deze plaats aan de samenvloeiing van Leie en Schelde droeg immers de naam Ganda, die nooit gebruikt wordt voor het gebied tussen Leie en Schelde. De handelsnederzetting lijkt zich derhalve ten gevolge van de Noormanneninvallen verplaatst te hebben naar het gebied rond de Gouvernemenstraat langs de Schelde. De beste argumentatie om het 9de eeuwse ‘portus Ganda’ bij Sint-Baafs te situeren is te vinden bij Koch 1990, 6-12.

bewonings- en grondgebruikstructuren in het latere stadscentrum. De reeds aangehaalde originele oorkonden uit 941 en 964 tonen aan dat alle grondbezit tussen Schelde en Leie toen in handen was van de Sint-Pietersabdij (Gysseling, Koch 1950, 145 en 156) en aangezien dit het resultaat is van restituties vanwege de graaf van Vlaanderen was dit allicht reeds zo voor de Noormanneninvallen in de 9de eeuw (Koch 1990, 14-15)⁽¹¹⁾.

De vier wegen die op Vierweegscheede samenkomen zijn eigenlijk twee landwegen die elkaar op dit punt kruisen, een O.-W. route (Brabantdam – Koestraat) en een N.-Z. weg (Gouvernementstraat – Korte Dagsteeg). De Brabantdam, die uit de Brabantgouw kwam, mondde op het kruispunt uit in de Koestraat en deze weg liep dan via de Kalandenberg, Kalandenstraat, Mageleinstraat (de twee laatstgenoemde maakten in de middeleeuwen ook deel uit van de Kalandenberg), Korte Ridderstraat en Donkersteeg op de westelijke flank van de zandrug verder in de richting van de Leie⁽¹²⁾. Zoals reeds aangestipt, heeft archeologisch onderzoek uitgewezen dat het tracé van de Brabantdam zeker ouder is dan de 12de eeuw. Ook de verdwenen Korte Ridderstraat die schuin van Z.O. naar N.W. tussen de Sint-Niklaaskerk en het Belfort door liep is archeologisch onderzocht. Daarbij is gebleken dat er in de late 10de eeuw een

⁽¹¹⁾ Er was in de 10de eeuw zeker geen vorstelijk grondbezit meer in dit gebied, zoals onlangs gesuggereerd werd, op een paar zones met woeste grond na (de zgn. ‘upstallen’), die pas in 1213 aan de stad zullen worden overgedragen. Indien de graaf van Vlaanderen hier optreedt in het midden van de 10de eeuw dan is dit in zijn hoedanigheid van lekenabt van Sint-Pieters en Sint-Baafs. Het enige discussiepunt is dan ook of de cijnsgronden die aan Sint-Pieters werden gerestitueerd ook in 9de eeuw al aan Sint-Pieters toebehoorden (wat de meest waarschijnlijke interpretatie is), dan wel of het gaat om gronden die oorspronkelijk in het bezit van Sint-Baafs waren (wat een mogelijke interpretatie is op grond van het feit dat de Sint-Janskerk ook aan de hl. Bavo was toegewijd). Dit laatste is evenwel geen dwingend argument, ook niet om te besluiten dat de 10de-eeuwse Sint-Janskerk al een oudere voorganger zou hebben gekend.

⁽¹²⁾ Dit tracé wordt vaak in verband gebracht met een zgn. handelsweg die al in de 11de eeuw Brugge met Keulen zou verbonden hebben: zie Laleman, Vermeiren 2010, 14; Vermeiren, Bru, Steurbaut 2017, 18. Er dient echter op gewezen te worden dat de eerste bronnen die gewag maken van een verbinding over land tussen Vlaanderen en het Rijnland pas uit de jaren 70 van de 12de eeuw dateren.

houten knuppelweg werd aangelegd op een reeds bestaand tracé, dat reeds moet bestaan hebben in de 9de eeuw. In de onderste laag van deze weg werd immers botmateriaal aangetroffen dat in die eeuw kan gedateerd worden (Laleman, Vermeiren 2010, 14; Vermeiren, Bru, Steurbaut 2017, 18). Dit impliceert dat ook de Koestraat er toen al moet geweest zijn en bevestigt onze hoger geformuleerde conclusie dat het kruispunt vermoedelijk al in de 9de eeuw bestond⁽¹³⁾.

De Gouvernamentstraat en de Korte Dagsteeg vormden volgens Armand Heins één van de oudste en voornaamste assen van de stad in wording omdat ze deel uitmaakten van een weg die de Sint-Pietersabdij verbond met de Sint-Baafsabdij. Dit tracé is thans onderbroken door de kathedraal (Sint-Janskerk), maar Heins wijst erop dat de weg duidelijk doorloopt aan de andere kant van de kerk via de Kwaadham en de Gildestraat in de richting van de Sint-Baafsabdij, wat z.i. impliceert dat de weg oorspronkelijk net voor een veel kleinere kerk passeerde (Heins 1907, 21-22). Een andere mogelijkheid, die m.i. waarschijnlijker is, is dat de weg ouder is dan de kerk, en dus opklimt tot voor het midden van de 10de eeuw. Zonder het werk van Heins te kennen zijn Geert Vermeiren, Marie-Anne Bru en Peter Steurbaut onlangs tot dezelfde conclusie gekomen. Ook zij menen dat het traject Sint-Pietersnieuwstraat, Walpoortstraat, Korte Dagsteeg, Gouvernamentstraat, Kapittelstraat, Kwaadham en Gildestraat, dat de oever van de Schelde volgt, één van de oudste, zoniet de oudste weg is in Gent (Vermeiren, Bru, Steurbaut 2017, 11-13). Het is een aantrekkelijke veronderstelling, waarvoor evenwel een ernstige moeilijkheid bestaat. Van dit tracé maakt immers de rechte straat deel uit die thans als de Sint-Pietersnieuwstraat bekend staat. In de middeleeuwen

⁽¹³⁾ Vermeiren, Bru, Steurbaut 2017, 13 en 18 menen dat het traject vanuit de Koestraat secundair is en dat de Korte Ridderstraat oorspronkelijk in het verlengde lag van de Sint-Janstraat die de O.-W. dwarstraat was in het 'portus' aan de Schelde, dit natuurlijk vanuit hun hypothese dat zich op die plaats in de 9de eeuw al 'een aanzienlijke nederzetting' bevond (zie noot 10), een stelling waarvoor vooralsnog geen enkel bewijs voorhanden is.

werd ze de Nieuwstraat genoemd en ze omvatte toen blijkbaar ook de huidige Walpoortstraat⁽¹⁴⁾. Haar eerste vermelding ('in nova platea') duikt al op in het Liber Traditionum van de Sint-Pietersabdij in een tekst van omstreeks 1200 (Fayen 1906, 154). Gezien de naam is dit een straat die op een bepaald ogenblik als een nieuwe weg werd aangelegd. De vraag is natuurlijk wanneer dit gebeurde, want nieuw is een relatief woord. Guillaume Des Marez suggereert dat de straat er kwam toen in de 12de eeuw de kouter van de Sint-Pietersabdij in percelen verdeeld en vercijnsd werd (Des Marez 1898, 109). Maurits Gysseling is dan weer van oordeel dat het hier gaat om een kerkweg voor de Gentenaars uit een tijd dat er nog geen kerk was in het huidige stadscentrum (Gysseling 1954, 27), wat meteen zou betekenen dat de Nieuwstraat al van voor het midden van de 10de eeuw dateert. Bij deze problematiek speelt ook de vraag naar de oudste stadspoort in het zuidelijke deel van de 12de-eeuwse stadsomwalling een rol. Het traject van de oeverweg langs de Schelde loopt immers via de Walpoort aan de Ketelvest. Traditioneel wordt echter aangenomen dat niet deze poort, maar de Ketelpoort die aan de kant van de Leie aan de Ketelvest ligt, de oudste poort in zuidelijke richting is. De Gentse toltarieven van graaf Boudewijn IX uit 1199 maken herhaaldelijk gewag van de 'vier poorten van Gent' ('infra quatuor portas Gandavi' of 'de Gandavo': Prevenier 1964, 231-232, 234, 243, 245, 251 en 253). Aangezien in deze tarieven de Brabantbrug en de Steenbrug bij Sint-Jacobs expliciet worden vermeld (Prevenier 1964, 231 en 245), zijn twee van deze vier poorten zeker de Brabantpoort (O.) en de Steenpoort (N.). De andere twee worden traditiegetrouw geïdentificeerd als de Torrepoort (W.) en de Ketelpoort (Z.) (Van Werveke 1933, 30; Blockmans 1938, 483-484). Dat voor deze zuidelijke poort wordt geopteerd hangt samen met oudere visies op de ontwikkeling van Gent. Lange tijd werd in de lijn van Henri Pirenne het Gentse

⁽¹⁴⁾ De eerste vermelding van de Walpoort, onder de naam Amede, uit de tweede helft van de 13de eeuw situeert deze poort immers aan de Nieuwstraat: 'Porta Gandensis que dicitur Ameda in Nova Platea' (Blockmans 1938, 527).

‘portus’ aan de Leie gesitueerd, aan de voet van de grafelijke versterking. Het is dan ook begrijpelijk dat Maurits Gysseling de oudste verkeersweg van Gent op de oostelijke oever van de Leie plaatst, vanaf de Sint-Niklaaskerk via de Veldstraat naar de Nederkouter, de Kortrijksepoortstraat en de Kortrijkse Steenweg (Gysseling 1954, 22). Een dergelijke zienswijze kan thans niet meer verdedigd worden. Het gebied aan de Leie rond de Korenmarkt is immers maar in de 11de eeuw, wat vrij laat is, tot ontwikkeling gekomen, na het dempen van een oude Leie-arm. In de late 11de of vroege 12de eeuw (in elk geval tussen 1087 en 1120) wordt hier de Sint-Niklaaskerk opgetrokken die het centrum wordt van de parochie die deze nieuwe stadswijk omvat (Vermeiren, Bru, Steurbaut 2017, 19; Laleman, Vermeiren 2010, 16). De oudste invalswegen naar Gent moeten derhalve niet aan de Leie, maar aan de Schelde gezocht worden, waar ook de stadsontwikkeling binnen het huidige stadscentrum is begonnen. Daarom zou het zeer plausibel zijn om de Walpoort als de oudste zuidelijke stadspoort te beschouwen. De ruraal aandoende benaming Ameede die deze poort oorspronkelijk droeg (zie hoger) kan een aanwijzing voor haar ouderdom zijn, omdat ze lijkt te suggeren dat de poort er kwam op een ogenblik dat de omgeving nog grotendeels ruraal was. Dit lost natuurlijk het probleem van de Sint-Pietersnieuwstraat niet op. Het is mogelijk dat de straat in de 12de eeuw aangelegd werd naar aanleiding van het graven van de Ketelvest en het optrekken van een stadspoort, om een snellere verbinding tussen de stad en de Sint-Pietersabdij mogelijk te maken. Het is evenmin uitgesloten dat Des Marez gelijk heeft en dat de aanleg van de straat verband houdt met het verkavelen van de kouter van Sint-Pieters. Als de Sint-Pietersnieuwstraat pas uit de 12de eeuw zou dateren, rijst vanzelfsprekend de vraag waar de ‘weg zonder naam’ (de huidige Korte Dagsteeg, in de middeleeuwen als Vierweegscheede aangeduid) die op het kruispunt in zuidelijke richting vertrekt dan wel naar toe leidde. Men zou kunnen veronderstellen dat de weg via de Bagattenstraat de kouter overstak en zo langs de Leiekant naar de Sint-Pietersabdij liep. Maar dit is nogal een vreemde route, waarbij men zich dan zou moeten

afvragen wat een rechttere verbinding tegen hield. Daarom ben ik geneigd om de Nieuwstraat een oudere oorsprong toe te kennen, zonder dit nader te kunnen preciseren⁽¹⁵⁾. Als het woord 'nieuw' in Sint-Pietersnieuwstraat nu al meer dan acht eeuwen stand houdt, dan kan het best nog wat ouder zijn⁽¹⁶⁾. Misschien liep de 'Nieuwstraat' oorspronkelijk zelfs tot aan het kruispunt en werd de naam later beperkt tot de Walpoort toen de Ketelvest werd gegraven, wat zou kunnen verklaren waarom het kleine stuk van de straat dat binnen het stadsgebied kwam te liggen voortaan de naam van het kruispunt kreeg.

Ofschoon er tal van onduidelijkheden blijven bestaan, kunnen we toch besluiten dat Vierweegscheede wel degelijk een prestedelijk toponiem is, dat verwijst naar de rurale oorsprong van het huidige stadscentrum. Het bestaan van dit kruispunt in de 10de-11de eeuw is vrijwel zeker en het klimt naar alle waarschijnlijkheid minstens op tot de 9de eeuw, toen de omgeving errond nog volledig ruraal was⁽¹⁷⁾.

Bibliografie

- BLOCKMANS F. 1938: *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen – 's Gravenhage.
- BONENFANT P. 1935, Le Pagus de Brabant, *Bulletin de la Société belge d'études géographiques*, 5, 25-76.

⁽¹⁵⁾ Het is best mogelijk dat de monniken van de Henegouwse abdij van Lobbes op 12 juni 1060 al deze straat hebben gevolgd toen ze met de relieken van de hl. Ursmarus in een plechtige processie van Sint-Pieters naar Sint-Baafs trokken, met een tussenstop in de Sint-Janskerk (Holder-Egger 1888, 841). Aan Vierweegscheede moeten ze in ieder geval gepasseerd zijn.

⁽¹⁶⁾ Er kan in dit verband ook gewezen worden op het feit dat de rechtlijnige Sint-Pietersnieuwstraat opvallend parallel loopt met de al even rechtlijnige loop van de Schelde op die plaats, terwijl iets meer naar het O. tot de 19de eeuw de kronkelende loop van de Oude Schelde liep. Reeds lang wordt verondersteld dat dit rechtlijnige Scheldetracé wijst op een menselijke ingreep. Misschien kan er een samenhang zijn tussen dit vermoedelijke rechttrekken van de Schelde en het aanleggen van de 'nieuwe straat'.

⁽¹⁷⁾ Voor het tekenen van het kaartje bij dit artikel wens ik Ward Leloup (VUB – UGent) ten zeerste te bedanken.

- DE BAST L. 1825: *Notice sur le chef-d'oeuvre des frères Van Eyck*, Gent.
- DECLERCQ G., LALEMAN M.C. 2010: Archeologie van de stedelijke ruimte, *Gent. Stad van alle tijden*, ed. Boone M., Deneckere G., Brussel – Gent, 21-49.
- DE GROOTE K., BERKERS M. 2017: Hoe Merovingisch is Merovingisch Gent? Vroegmiddeleeuwse aardewerkvondsten in de Gentse kuip: een stand van zaken, *Gentse geschiedenissen ofte historiën uit de oudheid der stad en illustere plaatsen omtrent Gent*, ed. De Groote K., Eryvynck A., Gent, 23-34.
- DE POTTER F. 1888: *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 4, Gent.
- DES MAREZ G. 1898: *Étude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre*, Gent – Parijs.
- FAYEN A. 1906: *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, Gent.
- FRIS V. 1925, *De oude straatnamen van Gent: een prijsboek voor de schooljeugd*, Gent.
- GANSHOF F.L. 1948: Le domaine gantois de l'abbaye de Saint-Pierre-au-Mont-Blandin à l'époque carolingienne, *Revue belge de philologie et d'histoire*, 26, 1021-1041.
- GYSELING M. 1954: *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen – Brussel – Gent – Leuven.
- GYSELING M., KOCH A.C.F. 1950: *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, s.l.
- HEINS A. 1907: *Une vue de Gand peinte par Hubert Van Eyck. Essai d'identification de la vue de ville représentée sur le revers de deux volets du polyptyque de l'Agneau mystique. Étude iconographique et topographique*, Gent.
- HOLDER-EGGER O. 1888: Miracula S. Ursuari in itinere per Flandriam facta, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, XV/2, Hannover, 837-842.
- KOCH A.C.F. 1990: Gent in de 9de en 10de eeuw. Enkele benaderingen, *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, 14, nr. 3, 3-43.
- LALEMAN M.C., VERMEIREN G. 2010: Ruimte en bebouwing in het centrum van het middeleeuwse Gent, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, 64, 3-56.
- LEVIS E. 1988: Van alle markten thuis. Deel 2. Het Klein Vleeshuis, de Melkmarkt en de Vogelmarkt, *Ghendtsche Tydinghen*, 17, nr. 1, 40-45.
- PREVENIER W. 1964: *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*. II. *Uitgave*, Brussel.

- VAN AERSCHOT S. e.a. 1976: *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Stad Gent*, 4na, Gent.
- VAN RYSSSEL D. 2010: Minder bekende en/of verdwenen locaties. Grote en Kleine Ameede, Koestraat, *Ghendtsche Tydinghen*, 39, nr. 6, 469-471.
- VAN WERVEKE H. 1933: *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen – Parijs – Amsterdam.
- VERDAM J., EBBINGE WUBBEN C.H. 1932: *Middelnederlandsch handwoordenboek*, 's Gravenhage.
- VERHULST A. 1983: Neue Ansichten über die Entstehung der flämischen Städte am Beispiel von Gent und Antwerpen, *Niederlande und Nordwestdeutschland: F. Petri zum 80. Geburtstag*, ed. Ehbrecht W., Schilling H., Keulen – Wenen, 1-17.
- VERHULST A. 1986: La vie urbaine dans les anciens Pays-Bas avant l'an mil, *Le Moyen Âge*, 92, 185-210.
- VERHULST A. 1987: Probleme der Stadtkernforschung in einigen flämischen Städten des Früh- und Hochmittelalters, *Stadtkernforschung*, ed. Jäger H., Keulen – Wenen, 279-295.
- VERHULST A. 1989: The origins of towns in the Low Countries and the Pirene thesis, *Past & Present*, 122, 3-35.
- VERHULST A. 1999: *The Rise of Cities in North-West Europe*, Cambridge.
- VERMEIREN G., BRU M.A., STEURBAUT P. 2017 Langs Gentse wegen... Een kijk op de vroegstedelijke ontwikkeling, *Gentse geschiedenissen ofte historiën uit de oudheid der stad en illustere plaatsen omtrent Gent*, ed. De Groote K., Eryvnyck A., Gent, 7-22.

Georges DECLERCQ